

⁴ Гл.: Ленін У. І. Творы, т. 21, с. 376.

⁵ Гл.: Письменнікі БССР аб рэформе беларускага правапісу.— Мінск, 1934, с. 30.

⁶ Письменнік і мова: Зборнік артыкулаў, прысвечаных барацьбе за культуру мовы / Пад рэд. Андрэя Александровіча.— Мінск, 1934, с. 6.

⁷ Там жа, с. 102.

⁸ Гл.: Беларуская лексікалогія і этымалогія.— Мінск, 1968, с. 60—64.

⁹ Гл.: Польша, 1972, № 11, с. 202—207.

¹⁰ Горький М. О литературе.— М., 1953, с. 663.

¹¹ Маладняк, 1929, № 1, с. 98—99.

В. П. РАГОЙША

ГІМН АБУДЖАНАГА НАРОДА

Верш «А хто там ідзе?», напісаны пад час рэвалюцыйных падзей 1905—1907 гадоў і ўпершыню апублікаваны ў зборніку «Жалейка»¹, у творчасці Янкі Купалы, гісторыі беларускай літаратуры і грамадска-палітычнай думкі займае асобае месца. У ім надзвычай лаканічна (складаецца ўсяго з пяці трохрадкоўяў!) створаны абагульнена-рамантычны вобраз беларускага народа дарэвалюцыйнага часу — агромністай грамады, якая вырушвае ў паход па сваё чалавечае шчасце.

У творы непарыўна звязаны рэальнае з умоўна-сімвалічным, рамантычнае з рэалістычным. Асобныя рэалістычныя дэталі дапамаглі паэту стварыць даволі канкрэтны вобраз працоўнага народа, абяздоленага, пакрыўджанага, пагарджанага рознымі ўладарамі і ў той жа час не зможанага, не забітага бядою і горам. Народ у паказе паэта акрылены рамантыкай барацьбы за лепшую долю і волю, за свае чалавечыя правы, ім валодае ідэя вызвалення. У цэлым жа купалаўскі малюнак народнага шэсця рамантычна-умоўны, уяўны. Гэткая ж умоўная і сімваліка твора, што вядзе сваю радаслоўную з вуснай народнай творчасці: вобразы крыўды, якую людзі нясуць «на худых плячах» напакказ усяму свету, бяды, якая навучыла несці гэту крыўду, разбудзіла адвечны сон людзей...

Велічнасць уяўнага шэсця шматмільённай грамады, фальклорная сімваліка, урачыста-узніёслы рытміка-інтанацыйны лад твора надалі яму своеасаблівую эпічнасць. «Звычайна ўяўляюць сабе ўсё эпічнае неяк шырока, прасторна, велічна,— пісала ў сувязі з гэтым руская пісьменніца А. Караваева, якая пазнаёмілася з вершам яшчэ да рэвалюцыі.— А ў Янкі Купалы вельмі кароткая фраза з двух слоў: «людзьмі звацца»,— а якія далягляды яна адкрывае, як яскрава і пластычна бачацца гэтыя беларусы, што імкліва ідуць наперад!..»² Выразную эпічнасць надаюць твору, разам з тым, і адметныя гукавыя асацыяцыі, што ўзнікаюць у свядомасці чытача (слухача). «Чуваць у гэтым вершы водгулле размеранага кроку мільёнаў ног»,— падкрэсліваў адразу пасля з'яўлення «А хто там ідзе?» польскі літаратар Е. Янкоўскі³. З ім салідарызуецца сёння і Максім Танк: «У гэтага твора незвычайны рытм — рытм хады мільёнаў ног. Чытаючы гэты верш, мы нават, здаецца, чуем перабоі, якія бываюць, калі людзі ідуць велізарнай грамадой і нясуць на сваіх плячах нейкі цяжар»⁴.

Знешне просты, някідкі, верш «А хто там ідзе?» вызначаецца не толькі своеасаблівай рытмікай, але і гукапісам, строфікай, кампазіцыяй. Па свайму характару гэта вельмі меладычны верш-песня харальнага тыпу з амебейнай кампазіцыяй (пытанне — адказ). Як харал ён, у прыватнасці, і выконваўся ў трупі І. Буйніцкага, дзе пытанне спяваў адзін чалавек, а адказваў хор⁵. Вытокі такой кампазіцыі — у некаторых творах беларускага песеннага фальклору, вершах Ф. Багушэвіча («Песня»), у харавой песні старажытнагрэчаскай трагедыі з папераменным чаргаваннем у ёй пытанняў і адказаў, строфаў і антыстрофаў. Пытанні — спакойна-разважлівыя, зусім канкрэтныя — задае ў вершы паэт. Адказвае паэту — энергічна-коратка, умоўна-вобразна — шмат-

мільённая грамада. Такім чынам дасягаецца заветнае жаданне паэта «з цэлым народам гутарку весці» («З кутка жаданняў»). Верш перарастае ў твор аб паэце, які разумее свой народ, і аб народзе, які разумее свайго паэта, у твор самасцвярджэння народнага, якому спрыяе паэт.

Адкрыта вызваленчы пафас твора, абумоўлены рэвалюцыйна-дэмакратычным светапоглядам паэта, акрэсленне ў ім своеасаблівай паэтычнай «праграмы дзеяння» цэлага народа ў пэўны гістарычны перыяд, знешняя прастата і агульнадаступнасць, песенны характар верша — усё гэта па зместу і форме наблізіла «А хто там ідзе?» да нацыянальнага гімна. «Штосьці нахштальт беларускага гімна» бачыў у творы М. Горкі (1910); пра тое, што ён «вырастае да сілы гімна», пісаў Е. Янкоўскі (1909); «вершам-гімнам беларускага народа», «сапраўднай жамчужынай сусветнай паэзіі, адным з найпрыгажэйшых гімнаў адраджэння» назваў верш Купалы народны паэт Літвы Л. Гіра (1910). «А хто там ідзе?» і сапраўды пачаў неўзабаве выконваць асобныя функцыі гімна. У 1910 годзе кампазітар Л. Рагоўскі паклаў верш на музыку і яго, як неафіцыйны гімн, выконвалі да Кастрычніцкай рэвалюцыі (а ў Заходняй Беларусі — да 1939 года) перад пачаткам і пасля заканчэння розных урачыстых вечароў, сходаў, тэатралізаваных відовішчаў і г. д. Верш Купалы з нотамі Рагоўскага газета «Наша ніва» надрукавала асобнай лістоўкай (1910). Праз настаўніка А. Пасаха лістоўка трапіла на востраў Капры, дзе ў той час жыў М. Горкі. Адзін экзэмпляр выдання з цёплым лістом-выказваннем пра твор Купалы М. Горкі паслаў выдатнаму ўкраінскаму прэзаіку М. Кацюбінскаму. У хуткім часе верш «А хто там ідзе?» стаў шырока вядомы не толькі ў Беларусі, але і за яе межамі. Як магутны гімн народнага адраджэння верш успрымаўся ўсюды, куды ён толькі ні трапляў (на Украіне, у Чэхіі, Югаславіі і інш.). Гэта лішні раз сведчыць пра яго інтэрнацыяналісцкі характар, пра тое, што «яшчэ ў тыя далёкія часы, выражаючы тэму чалавечай годнасці, Янка Купала перарос ужо нацыянальныя рамкі» (А. Куляшоў).

Верш «А хто там ідзе?» мае сапраўды гістарычнае значэнне. Ён аказаў вялікае рэвалюцыйна-збудзенае ўздзеянне на працоўных, у тым ліку на моладзь. «У студэнцкай моладзі таго часу, — прыгаварвала сучасніца паэта С. Шамардзіна, — такія вершы былі на рэвалюцыйным узбраенні, і я памятаю, як гарача і натхнёна гучалі яны»⁶. Слова Купалы дапамагала заходнебеларускім працоўным вызваліцца ад сацыяльнага і нацыянальнага ўціску. Да гэтага верша, выказанага ў ім жадання беларусаў «людзьмі звацца» апеліраваў пад час судовага працэсу над «Беларускай сялянска-работніцкай грамадой» (1928) яе кіраўнік Б. Тарашкевіч. Сама назва гэтай арганізацыі, відавочна, узнікла не без уплыву купалаўскага вобраза «агромністай грамады».

Асабліва значнае ўздзеянне твора на літаратуру, культуру ў цэлым. Магчыма, Л. Арагон некалькі перабольшвае, калі лічыць «песню «А хто там ідзе?» паваротным пунктам у станаўленні новай беларускай літаратуры»⁷. У той жа час у гэтым вершы, як і ў некаторых творах Купалы таго часу («Там», «Ах, ці доўга», «Песня вольнага чалавека», «Спрасоння» і інш.), фармаваліся асобныя вызначальныя рысы метаду, новага не толькі для творчасці паэта, але і для ўсёй беларускай літаратуры пачатку XX стагоддзя. М. Горкі, якога, паводле яго слоў, «гэта рэч усхвалявала», цытаваў верш як узор «красамоўнай і суровай песні», сапраўды народнай купалаўскай паэзіі, гарача жадаў, каб галоўныя якасці гэтай паэзіі — шчырасць, прастата, задушэўнасць — сталі характэрнымі і для большасці тагачасных рускіх паэтаў⁸. Верш аказаў пэўны ўплыў на паэзію не толькі сваім сацыяльным зместам, але і высокім узроўнем майстэрства, «смеласцю фармальнага яго рашэння» (М. Браўн): наватарскімі знаходкамі ў галіне вобразнасці, рытмікі, архітэктонікі. З часу напісання «А хто там ідзе?» і ў вялікай ступені дзякуючы гэтаму вершу «пачалося шырокае прызнанне беларускай лі-

таратуры як глыбока народнай, прагрэсіўнай, рэвалюцыйна-дэмакратычнай» (Г. Гарэцкі).

Водгалас галоўнай думкі купалаўскага твора, яго вобразнага ладу адчуваецца ў многіх творах беларускіх савецкіх пісьменнікаў: А. Куляшова («Крыўда», 1931), А. Звонака («Беларусь», 1968), А. Грачанікава («Людзьмі звацца», 1973) і інш. Верш Купалы натхніў М. Клімковіча і Н. Сакалоўскага на стварэнне песні, якая стала Дзяржаўным гімнам БССР. Беларускі кампазітар Р. Пукст напісаў кантату «А хто тамі дзе?» на словы Купалы, М. Клімковіча, П. Труса і К. Кірэенкі. Паводле матываў верша З. Азгур вылепіў скульптурную кампазіцыю (загінула ў час Вялікай Айчыннай вайны), а мастакі П. Сергіевіч і Я. Раманоўскі напісалі жывапісныя палотны. Верш ілюстравалі В. Ціхановіч, Б. Забораў, В. Шаранговіч і інш.

Верш адразу ж пасля публікацыі пачаў перакладацца на розныя мовы народаў свету. Першымі да яго звярнуліся ўкраінцы (М. Шапавал, 1909), літоўцы (Л. Гіра, 1910), рускія (М. Горкі, 1911), чэхі (А. Чэрны, 1911), палякі (М. В. С., 1912). Перакладчыкам імпанаваў найперш магутны вызваленчы пафас купалаўскага твора, дасканалы ўвасоблены ў вобразнай форме. Кожны з іх, па сутнасці, імкнуўся вуснамі Купалы выказаць боль, гнеў і надзеі роднага народа, што быў, як і тагачасныя беларусы, прыніжаны і абяздолены. Цікавы ў гэтым сэнсе наступны факт. Удмурты з вершам Янкі Купалы пазнаёміліся яшчэ ў 1915 годзе. Верш ва ўзнаўленні Кузэбая Герда (К. П. Чайнікава) быў змешчаны ў падпольным рукапісным часопісе «Семінарскае пярэ». У перакладзе імя аўтара твора адсутнічала, а «беларусы» былі заменены «удмуртамі». Удмурты ішлі грамадой, неслі на худых плячах, у мазолістых руках сваю бяду, крыўду. Удмурты імкнуліся людзьмі звацца... Магчыма, законы рэалістычнага перакладу і былі тут парушаны, але праўда жыцця — аніколькі.

Пасля Вялікай Кастрычніцкай рэвалюцыі ўвага перакладчыкаў да «А хто там ідзе?» не толькі не зменшылася, а, наадварот, узрасла. Народы, якія працягвалі пакутваць (і пакутуюць зараз) пад прыгнётам капіталу, адчувалі (і адчуваюць) нацыянальнае прыніжэнне, бачылі (бачаць) у купалаўскіх вершы сваё заповітнае, выпактаванае. Для тых жа, хто скінуў ланцугі няволі, ён стаў суровай згадкай пра тое, што было, што быць не павінна нідзе на зямлі. Як і іншыя творы бесмяротнага Янкі Купалы, «А хто там ідзе?» прываблівае чытачоў сваёй высокай праўдай, выразнай гуманістычнай скіраванасцю, мастацкай гармоніяй, паэтычнай дасканаласцю.

Знамянальна, што да «А хто там ідзе?» звярталіся і звяртаюцца выдатнейшыя дзеячы нацыянальных культур. У шэрагу перакладчыкаў купалаўскага твора — лепшыя пісьменнікі XX стагоддзя: Максім Горкі і Луі Арагон, Дэсанка Максімавіч і Яніс Рыцас, Людас Гіра і Ільяс Джансугураў, Міхаіл Ісакоўскі і Максім Рыльскі, Расул Рза і Антанас Венцлава, Абдурахман аль-Хамісі і Альда Севярыні, Расул Гамзатаў і Андрэй Малышка, Аалы Такамбаеў і Андрэй Лупан, Зульфія і Кайсын Куліеў... Прычым, многія з перакладчыкаў лічылі за гонар і шчасце перакладаць верш Янкі Купалы. Вось, у прыватнасці, прызнанне аднаго з найвыдатнейшых сучасных савецкіх паэтаў Кайсына Куліева: «Верш «А хто там ідзе?» я ведаю з юнацкіх год. І перакладаў яго з задавальненнем. І таму, што ён цудоўны, і таму, што я сын народа, які вельмі шмат перапакутваў... Імкнуўся, каб мой пераклад быў як мага бліжэй да арыгінала і гучаў проста, натуральна. Я лічыў для сябе радасцю і гонарам перакладаць выдатны, горкі, справядлівы верш Купалы»⁹.

Пра вялікую папулярнасць верша «А хто там ідзе?» у літаратурным свеце сведчыць таксама даволі значная колькасць яго мастацкіх узнаўленняў. На асобных мовах маецца па тры, чатыры і больш перакладаў. Так, на ўкраінскай мове існуе сёння шэсць перакладаў верша Янкі Купалы: М. Шапавала (1909), С. Піліпэнкі (1928), Т. Масэнкі (1937),

М. Рыльскага (1947), А. Малышкі (1967) і Д. Паўлычкі (1981). Шэсць разоў верш перакладаўся на англійскую мову — Г. Маршалам (1969), В. Рыч (1971), І. Жалязной (1972), Р. Ліпатавым (1972), У. Мэем (1972), А. Пракоф'евай (1979). Столькі ж перакладных варыянтаў верша налічвае польская літаратура: М. В. С. (1912), А. К. Яворскага (1952), К. Суходольскай (1952), Т. Хрусьцялеўскага (1955), Р. Квяткоўскага (1957) і Я. Гушчы (1971). Чатыры разы «А хто там ідзе?» перакладаўся на рускую мову. Апрача М. Горкага, да верша звярталіся У. Раждзественскі (1929), М. Браўн (1946), М. Ісакоўскі (1950). У чатырох розных узнаўленнях гучыць верш па-венгерску (А. Габара, 1941; Г. Кепеша, 1949; Л. Кардаша, 1953; Д. Тандары, 1980). Тройчы верш узнаўляўся па-іспанску (Ёсэп Марыя Гуэль, 1980; Хуан Рамон Масалівер, 1981; Карлас Шэрман, 1981), па-італьянску (невядомы перакладчык, 1923; Д. Месіна, 1952; А. Севярыні, 1980), па-нямецку (Р. Абіхт, 1919; Г. Гессэ, 1980; Э. Котмаер, 1980), па-чэшску (А. Чэрны, 1911; О. Газ, 1927; К. Беднардж, 1955) і па-ўдмурцку (К. Герд, 1915; П. Чайнікаў, 1937; Г. Сабітаў, 1978). Па два пераклады верша маюць алтайцы (А. Адараў, 1979; Э. Палкін, 1980), в'етнамцы (Г. Тоан, 1978; Н. Хунг, 1980), грэкі (Д. Панакіс, 1980; Я. Рыцас, 1980), казахі (І. Джансугураў, 1936; С. Сяітаў, 1979), лезгінцы (Ш.-Э. Мурадаў, 1979; І. Гусейнаў, 1980), малдаване (А. Лупан, 1956; А. Чакану, 1975), таджыкі (М. Шэраліеў, 1965; Л. Шэралі, 1980), тувінцы (А. Сувакпіт, 1979; С. Сарыг-оол, 1980), туркмены (Д. Халдурды, 1952; Т. Эсенава, 1978), фіны (Т. Суманен, 1980; М. Россі, 1980), французы (Л. Арагон, 1955; М. Захаркевіч, 1973), японцы (К. Сіра, 1979; Д. Кітамікада, 1980).

Наогул, сёння «А хто там ідзе?» на роднай мове чытаюць амаль сто нацый і народнасцей свету. Увесь час з'яўляюцца новыя мастацкія ўзнаўленні твора. А гэта неаспрэчна сведчыць не толькі пра жыццяздатнасць, надзвычайную папулярнасць аднаго верша, але і ўсёй творчасці класіка беларускай літаратуры, народнага паэта Беларусі Янкі Купалы.

¹ Купала Янка. Жалейка.— Пб., 1908, с. 38—39.

² Караваева Анна. Вялікі сын Беларусі.— У кн.: Такі ён быў. Мінск, 1975, с. 254.

³ Янкоўскі Ежы. Песняры маладой Беларусі.— У кн.: Александровіч В. С., Александровіч С. Х. Беларуская літаратура XIX—пачатку XX ст. Хрэстаматыя крытычных матэрыялаў. Мінск, 1978, с. 131.

⁴ Танк Максім. (Выступленне на ўрачыстым пасяджэнні, прысвечаным 90-годдзю з дня нараджэння Я. Купалы).— ЛіМ, 1972, 14 ліпеня, с. 5.

⁵ Гл.: «А хто там ідзе?» ва ўспамінах сучаснікаў.— Голас Радзімы, 1981, 22 студзеня, с. 6.

⁶ Шамардзіна Софія. Я рада, што ведала яго.— У кн.: Такі ён быў, с. 150.

⁷ Aragon L. Littératures soviétique.— Paris, 1955, p. 128.

⁸ Гл.: Максім Горкі і Беларусь. Зборнік артыкулаў і ўспамінаў.— Мінск, 1968, с. 7—10.

⁹ Ліст К. Куліева захоўваецца ў Літаратурным музеі Янкі Купалы (Мінск).

С. М. ПРОХАРАВА

МАСТАЦКІЯ АСАБЛІВАСЦІ МОВЫ ВЕРША Я. КУПАЛЫ «А ХТО ТАМ ІДЗЕ?»

Выдатны твор Я. Купалы «А хто там ідзе?» перакладзены на 80 моў свету. Верш быў напісаны ў 1906 годзе у час рэвалюцыі 1905—1907 гадоў. Яго вылучала і ідэйная накіраванасць і незвычайная форма. Аўтар звяртаецца да старажытнага аратарскага прыёму пытанняў-зваротаў да слухача, але гэтыя пытанні пабудаваны па гутарковай мадэлі, усе яны пачынаюцца злучнікамі *а*, чым ствараецца анафарыстычнасць верша («А хто там ідзе...», «А што яны нясуць...», «А хто гэта іх...», «А чаго ж, чаго захацелася ім...»). Пытанні патрабавалі адказаў, і гэта дало магчымасць аўтару пабудаваць верш як своеасаблівы дыялог¹. Пы-